

Realiteit en Werkelijkheid

Naar een hoopvolle toekomst

Wim van Dinten & Imelda Schouten

Sezen

Wijk bij Duurstede

2022

ISBN 978-90-79768-03-5

Stichting Sezen
Muntstraat 25
3961 AJ Wijk bij Duurstede
tel: 0343 59 58 01
sezen@sezen.nl / www.sezen.nl

Uitgeverij Eburon
Vredenburg 40
3511 BD Utrecht
info@eburon.nl / www.eburon.nl

Foto omslag onder: Peter Verdoorn
Foto auteurs: Anneke Troost
Omslagontwerp: Löss Ontwerp, Amsterdam

De auteurs hebben getracht met alle rechthebbenden op citaten contact op te nemen. Dit is niet in alle gevallen gelukt. Wie meent op geciteerde passages recht te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever.

© 2022 W.L. van Dinten / I.F.M. Schouten.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbenden.

Inhoud

Voorwoord		7
Deel 1	Alle leven is betekenisgeving	11
Sessie 1	Herkennen wat in wisselwerking ontstaat	13
Sessie 2	Hoe betekenis in wisselwerking met de omgeving vorm krijgt	28
Sessie 3	Hoe betekenis vanuit wisselwerking in ons brein vorm krijgt	45
Sessie 4	Vormen van betekenisgeving in religies	64
Sessie 5	Je oriëntatie is het DNA van je identiteit	82
Sessie 6	Persoonlijk handelingsrepertoire – vormen van pragmatisme	102
Sessie 7	Strijd om een definitie van de situatie – wil tot macht	120
Deel 2	De toestand die is ontstaan	141
Sessie 8	De grondslag van de Amerikaanse democratie	143
Sessie 9	De grondslag van de Europese democratieën	162
Sessie 10	Het besef van evolutionaire betekenisgeving werd in de knop gebroken	182
Sessie 11	Het negatieve effect van wetenschap wordt herkenbaar	201
Sessie 12	De invloed van modellen en systemen op ons synthetisch vermogen	219
Sessie 13	De invloed van technologie op wisselwerking en zelfreferentialiteit	236
Sessie 14	De toestand die is ontstaan – alles is met geld verbonden	256

Deel 3	Naar een hoopvolle toekomst	271
Sessie 15	De toestandsverandering die nu nodig en mogelijk is	273
Sessie 16	Van een democratische rechtsstaat naar een rechtvaardige democratie	290
Sessie 17	Onderwijs dat realiteit als uitgangspunt neemt	307
Sessie 18	Hoe mensen in een rechtvaardige democratie op elkaar betrokken zijn	325
Sessie 19	Het bijzondere van het gewone	344
Dankwoord		365
Literatuur		367
Noten		377
Zakenregister		387
Personenregister		390

Voorwoord

In de tijd van twee mensenlevens stoken we de brandstof op die in miljoenen jaren is ontstaan. Heel veel van wat op aarde leefde en leeft zal daarmee in rook zijn opgegaan. Kinderen delen dat inzicht, voeden er hun ouders mee op. Jongeren schreeuwen het uit, klagen politici en ondernemers aan die daar geen raad mee weten. Steeds meer mensen delen het inzicht dat we niet goed bezig zijn, stellen eisen, voelen dat onze manier van leven moet veranderen. Maar hoe doe je dat?

Wetenschappers hebben computersimulaties nodig om de effecten die met het verstoken samenhangen te kunnen geloven. Ze willen de oorzaken kennen en de snelheid ervan meten. Economen zien mensen als systemen, zonder gevoel en zintuigen die rationeel te werk gaan. Ze zijn op zoek naar het nut van alles voor de mens, ook het nut van dit verstoken, en drukken het uit in geld en getallen. Ondernemers willen ratio's waarmee ze rekening moeten houden. Hun eigen doelen blijven uitgangspunt; en ze oordelen net als economen. Boeren ondernemen met de natuur. Zo wordt een koe een melkproducent en een big een vleesfabriek, en op een akker verbouw je groenten.

Politici horen iedereen aan, knikken begrijpend, volgen ondernemers en economen, en vragen aan wetenschappers en ingenieurs om de klimaatveranderingen te remmen of te stoppen, zodat iedereen zoveel mogelijk met de eigen vertrouwde manier van leven door kan gaan.

Daartussendoor lopen mensen die zich laten voorstaan op hun oordeelsvermogen en stellen dat alle veranderingen rimpels in de tijd zijn. Een enkeling kijkt ernaar vanuit bewondering dat de mensheid dit voor elkaar kon krijgen en roept 'we gaan sowieso ten onder'.

Rechters moeten over van alles oordelen, zitten te midden van regels en nemen nauwelijks waar. De onafhankelijke journalist is bijna wanhopig om een en ander te duiden, ziet steeds meer crises die zich snel verdiepen, blijft ernaar kijken vanuit belangen, ziet niet dat het inmiddels gaat om betekenisgeving.

Zodra je het woord betekenisgeving gebruikt kijken veel mensen je argwanend aan. Het lijkt hen meer te raken dan de onrust uit crises. Is het niet vreemd dat we wel in staat zijn naar de maan te gaan, maar weinig weten van verschillen in betekenisgeving en hoe die ons oordeel en gedrag bepalen? Zo wordt het samen vinden van een weg naar een hoopvolle toekomst lastig, vrijwel onmogelijk.

In deze opsomming dreigen we te vergeten dat er steeds meer mensen zijn die zich in de bestaande ordening van de samenleving voelen vastgezet. Ze proberen hun authenticiteit en autonomie te behouden, willen ervaren dat hun inzet betekenis heeft voor hun geliefden, voor henzelf, voor anderen en al wat leeft. Ze willen initiatieven kunnen nemen zonder dat een vergunning nodig is of een rechter erbij om de hoek komt kijken; kunnen samenwerken met mensen die ze kennen; dat geaccepteerd wordt dat zij beter dan overheden weten wat in hun omgeving nodig of wenselijk en passend is. Ze worden gerespecteerd omdat de samenleving om mensen draait, niet om systemen. Je komt die mensen in allerlei hoedanigheden tegen: partner, zoon en dochter, arts, verpleger, stratenmaker, docent, broer of zus, ambtenaar, kleinkind, timmerman, burgemeester, vriend en vriendin, iemand met een ‘beperking’, wetenschapper, vuilophaler... Hun vraag is: kan het anders? Hoe komen we los uit de huidige toestand? Is er wel een weg naar een hoopvolle toekomst?

Dit boek geeft antwoorden. Het is een aanval op argwaan over betekenisgeving en eindigt in een voorstelling van een hoopvolle toekomst.

Nederland gebruiken we als casus voor landen uit de westerse wereld die we herkennen als democratische rechtsstaten. Daarin domineert *werkelijkheid*. Werkelijkheid herkennen we in ordeningen, regels, artefacten en systemen die voortkomen uit ons brein en die sinds de Verlichting als dé route naar vooruitgang werd opgevat.

Op de weg die we schijnbaar al heel lang achter ons hebben gelaten, waren we ten eerste en vooral levende wezens, net als al het andere leven, dat ontstaat uit wisselwerking met de omgeving. Dat noemen we *realiteit*. De potentie tot evolutie die in wisselwerking huist werd door overheersing van werkelijkheid flink aangetast. Dat is vaak lastig te zien want we kunnen met het grootste gemak switchen tussen realiteit en werkelijkheid: mensen

beschikken over synthetisch vermogen. We beleven het als *de realiteit*. De realiteit is ons vertrekpunt in het boek, dat bestaat uit 3 delen.

In deel 1 – *Alle leven is betekenisgeving* – gaat over de vier funderende vormen van betekenisgeving en hoe je die in oriëntaties en handelingsrepertoire van mensen tegenkomt en als definitie van de situatie in omgevingen kunt waarnemen. We laten zien dat ze opkomen in wisselwerking met de omgeving waarin de potentie tot evolutie huist. Religies zijn expressies van combinaties van betekenisgeving; we beschrijven ze op een manier waaraan je dat kunt herkennen. En we bespreken hoe mensen *wil tot macht* tonen, wat vooral in het opdringen van definities van situaties voelbaar wordt.

In deel 2 – *De toestand die is ontstaan* – gaan we in op de vraag: wat is een democratie? Welke vormen van betekenisgeving zitten daaronder? We laten zien hoe democratieën evolueerden en hoe de onderliggende vormen van betekenisgeving steeds meer het leven van mensen in de westerse wereld zijn gaan bepalen.

In deel 3 – *Naar een hoopvolle toekomst* – komt aan bod hoe we van Werkelijkheid en realiteit komen in Realiteit en werkelijkheid. Dan zijn we in staat het bijzondere in het gewone te zien en ervan te genieten. Het gaat gepaard met een eind aan de groei van steeds meer spektakel. In zo'n toestand wordt ondernemend vermogen, gebruik van technologie en wetenschap toetsbaar vanuit realiteit.

Wat we opgeschreven hebben is vanuit verschillende oriëntaties anders te duiden. Dat wordt zichtbaar als mensen met elkaar in gesprek gaan, waarbij ze elkaars oriëntatie accepteren en daarmee weten om te gaan. Dat is de vorm die dit boek heeft gekregen: hoofdstukken als verslagen van sessies waarin mensen met elkaar waarnemingen en meningen uitwisselden en samen overzicht probeerden te ontwikkelen. We hebben daarvoor mensen in ons hoofd gehad die we goed kennen. We laten hen zeggen wat wij willen dat zij zouden zeggen, met hier en daar nadruk om verschillen in oriëntaties zichtbaar te maken. De gespreksgenoten krijgen geen expliciete introductie. Al lezend worden hun achtergronden en contexten duidelijk en kom je achter de oriëntatie van elk van hen.

Deel 1

Alle leven is betekenisgeving

SESSIE 1

Herkennen wat in wisselwerking ontstaat

Op een zonnige herfstdag in 2019 wandelde ik met Anton in Wijk bij Duurstede naar het kasteelpark. Het pad daar was een goudbruine bladenzee. We zeiden niets. En toen opeens: “Wat een verkwisting en ieder jaar opnieuw.” Ik begreep eerst niet wat hij bedoelde. Hij keek naar het pad, had een glimlach op zijn gezicht. Er ging me een licht op.

“Dit doet me denken aan de burens bij ons kantoorpand.” Hij keek me aan, leek nieuwsgierig wat zou volgen. “Er staat zoals je weet een monumentale kastanje in de tuin. Ze zeiden dat ze hem mooi vonden maar klaagden over het blad en de kastanjes die jaarlijks bij hen vielen. We lieten de boom elke vier jaar snoeien en namen de afvoer van blad en kastanjes voor onze rekening. Dat was niet genoeg. De man die snoeide zei dat de boom naar alle waarschijnlijkheid eerder het loodje zou leggen door ingrijpen van mensen dan dat hij uit zichzelf zou omvallen. Hij maakte dat steeds vaker mee. We zijn uiteindelijk gestopt er met die burens over te discussiëren. De boom stond er al een kleine honderd jaar toen ze hun huis kochten. Ik zei tegen hen: ‘Je koopt niet alleen een huis maar ook de omgeving waarin dat staat.’ Vonden ze niet grappig. Op enig moment stond hun huis te koop. In de verkoopadvertentie werd de boom en de sfeer die ermee ontstaat nadrukkelijk opgevoerd als een schat die je erbij cadeau krijgt.”

“Je beschrijft er volgens mij een trend mee,” zei Anton. “Mensen willen weinig tuinonderhoud. Je ziet dat steeds meer tuinen bestraat worden en groen verdwijnt. Ze ervaren een tuin als last. Het is – vermoed ik – een van de redenen waarom appartementen populair zijn.”

We liepen terug naar kantoor. In de keuken raakten we met anderen aan de praat. We dronken koffie met uitzicht op de kastanjeboom. Ik vertelde Merel waarover Anton en ik in gesprek waren geraakt. Ze reageerde zoekend en aarzelend: “Je ziet dat nogal wat mensen vanuit een functioneel oogpunt naar natuur kijken. Een pad is gemaakt om op te lopen en alles wat dat lopen hindert, overhangende takken, mos, afgevallen besjes, zouden er niet

moeten zijn. Schaduw van een boom is alleen maar prettig als het erg warm is. Besjes geven vlekken. Blad ligt op de weg in de weg. Ik kijk anders. Ik erger me niet aan wat is gegroeid. Een boom bepaalt een omgeving. Je ziet dat in alles wat daar leeft. Hij is een voedselbron, een plek om te nestelen, een brug naar andere bomen via schimmels die in de grond groeien. De boom geeft koelte in de zomer, is een schuilplek bij regen. Het blad dat op de aarde valt wordt weer voedsel. Kijk naar een doorgezaagde boom en je ziet jaarringen. Elke volgende jaarring kon ontstaan en evolueren op vorige stadia. De ringen kun je uitlezen als verslag van de evolutie van de boom. Aan bloemen en blad kun je aflezen of een boom gezond is en hoe het wortelgestel in wisselwerking is met al het overige in de grond. Ik verbaas me steeds weer over de pracht die eruit ontstaat, verwonder mij over hoe alles evolueert, ben onder de indruk van de groeikracht en geniet ervan.”

Ik was het met haar eens, keek ook zo, maar Anton keek anders: “Als ik die hopen blad onder jullie kastanjeboom zie, denk ik aan al het werk om het weg te halen, vooral als het nat wordt. Maar ik vind het plezierig om buiten te zijn, ik geniet van de seizoenen, daarom ga ik regelmatig wandelen.”

“Je mist m’n punt vermoed ik,” zei Merel. “Neem nou zo’n tv-programma waar tuinen in één dag worden aangelegd. Hup, vol met bloeiende planten, klaar. Je focust op het aspect van planten dat je mooi vindt. En als ze je niet meer aanstaan neem je andere. Terwijl ik het juist heb over wisselwerking waaruit groei ontstaat. Dan zie je evoluties. De bloeitijd van een plant is een momentopname in wat tot stand komt. Ik probeer te volgen wat er in mijn tuin gebeurt. Er valt me elke dag iets op en ik zie veranderingen. Het ene jaar groeit en bloeit ’n plantensoort veel beter dan het andere jaar. De grondsoort en lichtval zie je terug in wat er groeit en wat het niet redt. Ik zie slakken, vogels, insecten en hoe die elk jaar variëren. Ik probeer me in te leven in wat er in de tuin allemaal gebeurt wat ik niet zie. En ik snoei, verplant, haal weg, ruim op. Ik grijp voortdurend in. Dat is al begonnen met de bouw van mijn huis op die plek. Er gaat veel leven verloren als ik mijn tuin zou bestraten.¹ Het idee dat ik mijn beleving van m’n tuin kan compenseren door andere tuinen of parken te bezoeken negeert iets zeer fundamenteels. Om wisselwerking en voortdurende evolutie waar te kunnen nemen, zal ik er deel van uit moeten maken. Als je af en toe in een park of natuurgebied bent maak je momentopnamen. De voortdurende groei en wat in die groei gebeurt en subtiel verandert gaan aan je voorbij.”

Toen ik hierover nadacht kwam een tv-uitzending in mij op waarin ze lieten zien hoe mensen camera's aan dieren vastmaakten om onderzoek te doen.² De opnamen werden opgeslagen en op een voor de onderzoeker geschikt moment bekeken. “Ik zag op tv een boer ergens in Afrika die flespompoenen kweekte. Dat klinkt in het Nederlands niet als een lekkernij, maar in het Engels heten ze butternuts en dan smaken ze al direct een stuk beter. Die boer had veel last van bavianen. Ze leefden in groepen en aten zijn butternuts. Vaak namen ze een hap uit 'n pompoen en paktten een volgende. Veertig procent van zijn oogst ging zo verloren. Als hij het niet zou weten te stoppen kon hij ophouden.

Hij had van alles geprobeerd. Hekken en stroomdraden, maar daar sprongen de apen overheen. Hij had bewakers aangesteld. Als die op de ene plek waren gingen de apen verderop en omgekeerd. Hij had een soort apenverschrikkers neergezet. Die poppen zwaaiden met armen. Na een week wisten de apen dat ze er niets van te vrezen hadden. De boer was ten einde raad. Hij huurde een onderzoekster in die een paar bavianen ving en ze camera's meegaf. De opnamen openden een nieuwe wereld.

Al kijkend kwamen ze erachter dat die bavianen afgeschrikt werden door open ruimten, niet door hekken. Het was plausibel dat ze zich in die open ruimten onveilig voelden. De hekken hielden groot wild tegen en beschermden de bavianen. Ook bleek dat de bavianen water dronken uit reservoirs die bedoeld waren om de pompoenplanten water te geven. Die reservoirs stonden naast de akkers en trokken de bavianen aan. Het was duidelijk dat dit moest veranderen.

De volgende ontdekking was dat de apen wilde boomvruchten lekkerder vonden. Die bomen stonden in de wijde omtrek van de akker en gaven op verschillende momenten vruchten. Het verklaarde waarom ze soms weken achtereen niet te zien waren. De boer had nooit aandacht aan die bomen besteed, laat staan dat hij op de gedachte was gekomen er meer van te planten. Als hij dan ook nog verschillende soorten zou kiezen die op verschillende momenten vruchten gaven, zou hij zijn teelt kunnen beschermen.”

“Mooi verhaal,” zei Merel. “Het sluit aan bij wat ik bedoelde. Bij de boer worden camera's gebruikt die lang aanstaan, meekijken met de apen, hen weinig storen in hun gedrag – tenminste, mag ik hopen. Je krijgt zo de kans om wisselwerking van de apen met de omgeving en met elkaar te volgen. Je ziet zo heel direct wat je mist met momentopnamen. Over wisselwerking

van de apen onderling vertel je niks, dat zat niet in dat tv-programma? Vermoedelijk hebben de boer en de onderzoekers alleen op een functionele manier gekeken: hoe kunnen we de beelden gebruiken om schade tegen te gaan. Je noemt geen verband tussen sociaal gedrag van de apen en het eten van pompoenen op de akker. Het is de vraag of er zo'n verband is. Dat is wel moeilijker waar te nemen. Je moet nog langer opnemen en het vraagt veel meer tijd die opnamen te bestuderen.”

Ik zei: “Oké, het blijft een tv-programma waarover we het hebben. Het draait om het gebruik van *bodycams* bij dieren. De uitzending duurde nog geen uur. Je weet dat er gigantisch in het beschikbare materiaal geknipt moet zijn. De uren kijktijd van de boer en de onderzoekster zijn teruggebracht tot minuten. De resultaten worden besproken. Je weet niet of er iets in scène is gezet. De uitzending laat zien dat de boer er via de bodycambeelden achter kwam hoezeer hij niet was aangesloten op de wisselwerking van wat in die omgeving leeft. Als je je focust op doelen en die op een mechanistische manier wilt realiseren, beperkt het je waarnemingsvermogen en zie je niet wat er in wisselwerking ook nog gebeurt. ‘Je zit in je hoofd’, zeggen wij onder elkaar. Je ziet alleen datgene wat voor jou op dat moment bruikbaar is.”

Merel voegde toe: “Je kent toch wel die internet filmpjes waarin je gevraagd wordt iets te tellen, en intussen verschijnen er curieuze dingen in beeld.³ Dat valt degenen die tellen niet eens op. Probeer je eens voor te stellen hoeveel we dagelijks niet opmerken omdat we onze aandacht bewust ergens op richten. Dat kan prima uitpakken maar het gevolg is ook dat er verschijnselen zijn die je niet opvallen terwijl die wellicht mogelijk of juist onmogelijk maken wat je wilt bereiken.”

Ze pauzeerde even en toen: “Wanneer je een camera laat meelopen ga je niet meer uit van wat je bedacht hebt of wilt zien, maar sta je open om waar te nemen wat in wisselwerking gebeurt en eruit ontstaat. Tijd van de klok of een planning is niet meer leidend. Tijd wordt: het verbinden van verschijnselen met elkaar tot patroon dat zich herhaalt. Hoe kun je dat zien? Voor vrijwel alles wat leeft is het op- en ondergaan van de zon basisreferentie. Er zijn dieren die overdag honger hebben, eten zoeken, bij soortgenoten zijn, de omgeving verkennen. Er zijn andere dieren die dat 's nachts doen. Over langere perioden spelen invloeden als groei van bessen, vallen van blad, nieuwe bloemen die opengaan, het weer dat kouder of warmer wordt, af- en

toenemen van hemelwater en zo kun je nog een poosje doorgaan. Als je je deel voelt van de omgeving en je met die veranderingen meebeweegt kun je die veranderingen zien als tijdsbepaling. Het is synchrone tijdsbeleving. Op enig moment herken je er patronen in, al zijn er elke keer andere omstandigheden. In de westerse wereld waarin monochrome tijdsbeleving overheerst, waar kloktijd, doelen stellen en functionaliteit regeren, kunnen we bijna niet meer synchroon met onze omgeving omgaan.⁴ Ga dan naar Afrika op safari en slaap in tenten. Je staat op bij het opkomen van de zon en ervaart hoe de natuur ontwaakt. Je ontbijt na een korte tocht. Je rust op het heetst van de dag. Je gaat weer rond aan het eind van de middag. Je eet en drinkt 's avonds bij een kampvuur, luistert naar geluiden, probeert die te herkennen. Je valt in je tent in slaap en wordt midden in de nacht wakker van het huilen van hyena's."

Ze pauzeerde, wat Anton gelegenheid gaf te reageren: "Ik denk dat veel mensen het onaangenaam vinden als dieren hen uit hun slaap houden. Ik ken mensen die oordoppen gebruiken, hotels opzoeken met airco. Ze zijn de natuurinvloeden liever kwijt dan rijk. Mensen gaan steeds meer uit van zichzelf en van wat ze prettig vinden. Wisselwerking volgen, kunnen waarnemen wat daar evolutionair uit ontstaat, is in de westerse cultuur een specialisme geworden en in de massa verloren gegaan."

Daar bleef het die dag bij. Een dag later waren Merel en ik weer bij elkaar en we lunchten met Peter en Deniz, waar wat later Anton en Ilse bij aanschoven. Peter is systeemontwerper. Hij bouwt apps en websites en volgt een studie filosofie en kunstgeschiedenis. De tegenstellingen die hij tussen zijn werk en studie ervaart komen vaak langs in zijn betogen en verhalen. Toen wij ons gesprek van de vorige dag over waarnemen vertelden onderbrak Peter ons.

"Ik vind de boer van die butternuts weinig zeggen over onze omgang met de natuur. Een veel treffender voorbeeld is Mesa Verde. Het stond al in *Met gevoel voor realiteit*.⁵

MESA VERDE

In september 2000 waren wij in Mesa Verde National Park, Colorado. Het dankt zijn faam aan vestigingen van indiaanse culturen onder overhangende rotsen die grotten vormden in door bos groengekleurde dalen. Toen wij daar waren, was de naam Mesa Verde een pijnlijke herinnering aan hoe het was geweest. Er had een enorme brand gewoed, meer dan

negenduizend hectaren bos gingen in vlammen op. Alleen gebouwen en oude nederzettingen waren door bluswerk intact gebleven, de rest – vooral bos en groen – was in rook opgegaan.

Vrijwel elk jaar zijn er branden, voornamelijk door blikseminslag. De hele twintigste eeuw was men erin geslaagd de branden te beheersen door er snel bij te zijn en te blussen. Het bleef dan bij enkele duizenden acres verbrand bos. In de zomer van 2000 liep het volledig uit de hand.

In het Far View Visitor Center was uitgebreid aandacht voor het ontstaan en de bestrijding van branden. Er werd vermeld dat de beheersing van branden zoveel oud hout had gegenereerd, dat er wel een keer een vuur-explosie moest volgen. Dat het in 2000 gebeurde was toeval, dat het gebeurde onvermijdelijk.

Aan de balie van het Visitor Center gaf een rijzige man van indiaanse afkomst toelichting. Ik vroeg hem wat ik me moest voorstellen bij *fuel*. Hij vertelde dat er veel dood en droog hout in de bossen had gelegen. Tot zo'n kleine honderd jaar geleden – voordat Mesa Verde nationaal park was – konden branden hun gang gaan, omdat de bevolking niet bluste. Kleinere percelen gingen in rook op, afhankelijk van windrichting en droogte. De indiaanse bevolking gebruikte nieuwe open plekken als akker. Op andere kregen jonge loten een kans, ondergroei ontstond. Kleinere diersoorten kwamen zo aan voedsel. Grotere dieren aten kleinere op. Er ontstond een keten van roofdieren, met de poema aan top. Branden kwamen ten goede aan de variëteit in flora en fauna en hielden die mede in stand. Met het gebruik van blusauto's en -vliegtuigen is veel veranderd.

Ik vroeg de man wat hij had gedaan toen de brand woedde. Hij zei: "Ik heb er glimlachend naar gekeken. Ik vind al dat ingrijpen door branden te blussen een verkeerde benadering. Je kunt de natuur niet beheersen. Het is westerse arrogantie. De laatste brand was zo gewelddadig dat de vuurzee ook met moderne methoden niet te blussen was, je kon hooguit zones beschermen en zelfs dat is maar gedeeltelijk gelukt."

Wat uit wisselwerking in de natuur was ontstaan werd in de hoofden van de parkbeheerders een foto zodra het bos het label *National Park* kreeg opgeplakt. Een brand tast die foto aan en kan niet goed zijn. Blussen! Als ik deze case aan mensen voorleg en vraag wat hen erin opvalt komt direct het antwoord 'logisch toch dat je gaat blussen als er brand is'. Rationaliteit wint het van evolutie. De brand is oorzaak dat het bos wordt vernield en

is zo gezien een kwaad dat bestreden moet worden. Wat in je hoofd dan weg is wordt door de man van indiaanse afkomst verteld. Het opmerkelijke is dat wat in ons brein ontstaat, ook uit wisselwerking voortkomt, met overeenkomstige kenmerken als wisselwerking in de natuur – alleen is de materialisatie anders.”

“Vertel,” zei ik en Peter ging verder. “Wisselwerking met de omgeving wil zeggen dat een levend wezen een invloed ondergaat vanuit de omgeving. Die invloed verandert iets bij het levende wezen. Die optredende verandering zal als invloed weer aan de omgeving worden meegegeven. Die omgeving kan daar weer een invloed op teruggeven, wat weer leidt tot verandering van het wezen waar ik van uitging. Die verandering gaat weer meedoen en het proces van wederzijdse beïnvloeding gaat zich herhalen. Dat proces wordt bijzonder als er een stabiele fase ontstaat die niet meer verandert maar in die vorm aan wisselwerking mee gaat doen. Die wisselwerking kan weer uitgroeien tot een nieuwe stabiele fase die ook weer mee gaat doen, terwijl tegelijkertijd al wat is ontstaan in stand wordt gehouden. Wat ik zo beschreven heb noemen we evolutie.

Zo kunnen steeds nieuwe stabiele fasen ontstaan bij alle entiteiten die in wisselwerking zijn met hun omgeving. Dat blijkt zo complex te kunnen worden als alle levende natuur die in Mesa Verde kon ontstaan. En wijzelf zijn ook uit zulk soort wisselwerking voortgekomen. Ik noem het *wisselwerking die de potentie tot evolutie in zich heeft*. Daar komt geen God aan te pas. We ervaren het als toestand waarin alles wordt geraakt en waaraan we ondergeschikt zijn. We ervaren het als een macht, een kracht die alles overheerst.”

Ilse had rimpels op haar voorhoofd toen zij daarop verderging.

“Als er water is en zuurstof en koolstof en een temperatuur waarin wisselwerking op gang komt, een mix van stoffen aanwezig is, zal een enorme variëteit van leven ontstaan. Dat is wat we waarnemen en zo is leven ooit ontstaan. Het is duidelijk dat als de temperatuur oploopt of de samenstelling van de stoffen verandert er heel andere soorten zullen ontstaan en bestaande zullen sterven. Er zullen vormen verdwijnen, nieuwe ontstaan en er komen combinaties die tezamen een toestand scheppen waarin ze elkaar nodig hebben en elkaar bestendigen. Dit proces blijft doorgaan zolang de aarde om de zon blijft draaien en in een gebied van het heelal blijft dat we als het onze herkennen. Als wij er niet meer zijn, wil het niet zeggen dat dit proces stopt.” Hier werd ze door Anton onderbroken.

“Jouw verhaal plaats ik in biologie. Het verhaal van Mesa Verde zie ik als metafoor van de samenleving. We leven met elkaar, vormen het bos. Er ontstaan voortdurend spanningen en nieuwe vormen. De regeringen die we sinds de Tweede Wereldoorlog hebben, willen alles onder controle hebben zoals die beheerders van het park. Er zijn sinds die tijd nogal wat modellen en systemen bijgekomen. De politie heeft trekken van de brandweer in Mesa Verde en wordt ingezet bij alles wat de beheerders van de samenleving als schadelijk zien. Ik zeg ermee dat het gedrag van die beheerders in het park kenmerkend is voor de huidige westerse maatschappij.”

Merel had ik bevestigend zien knikken en ze kwam nu in. “Ik herinner me een interessant onderzoek van Carol Dweck naar gedrag in de westerse maatschappij. Zij probeerde een verklaring te vinden voor het fenomeen dat mensen heel verschillend met een situatie omgaan.⁶ Ze kwam erachter dat het te maken heeft met de manier waarop mensen problemen en uitdagingen tegemoet treden. Ze maakte een indeling tussen mensen met een *groeimindset* en mensen met een *fixed mindset*. Mensen met een *fixed mindset* zijn vastgezet in hun modellen en systemen, ze willen die inzetten bij alles wat ze tegenkomen. Mensen met een *groeimindset* beschouwen hun talenten als basis van waaruit ze zich ontwikkelen. Die zien nieuwe verschijnselen als uitdaging en gaan daarmee aan de gang. Ze leren van mislukking en tegenslag. Ze groeien, in breedte en diepte. Mensen met een *groeimindset* gaan ervan uit dat ‘wie niet waagt die niet wint’, terwijl mensen met een *fixed mindset* zeggen ‘wie niet waagt verliest niets’.

Mensen met een *fixed mindset* gaan ervan uit dat hun kwaliteiten en talenten vastliggen. Ze proberen nauwelijks nieuwe dingen uit, zijn bang voor falen. Ze richten hun aandacht op het in stand houden van wat ze hebben of kunnen. Ze gaan uit van ordeningen die ze onder de knie hebben gekregen, gaan uit van werkelijkheden. Nieuwe opgaven en nieuwe situaties treden ze tegemoet vanuit de ordeningen die ze volgen en kennen, willen oplossingen die daarin passen. Als dat niet lukt negeren of ontkennen ze de opgave waarvoor ze staan, negeren degenen die de opgave voorleggen of bejegenen die mensen vijandig. Het komt tot uiting in hun onwil van iets anders uit te gaan dan wat ze geleerd hebben, in verharding en zelfs agressie tegenover degenen die iets aanreiken wat niet in hun *mindset* past. Ze worden door mensen met een open *mindset* als onbereikbaar ervaren.”

“Heel herkenbaar,” zei Anton. “Wat heb ik in mijn leven last gehad van dat soort mensen. Overheden zitten er vol mee. Als directeur-generaal wilde ik ooit een factuur niet betalen omdat de gecontracteerde prestatie niet geleverd was. Ik heb nog nooit in mijn leven zoveel moeite moeten doen om een betaling te blokkeren. Het mocht niet, het kon niet, het was ondenkbaar dat je de bestaande betaalprocedure negeerde.”

Merel glimlachte en ging verder: “Carol Dweck vertelt over experimenten waaruit blijkt dat mensen met een groeimindset steeds meer lerend vermogen krijgen, terwijl mensen met een fixed mindset nauwelijks vooruitgang boeken en zelfs achterop raken. Een onderzoek dat mij aansprak gaat over Amerikaanse scholen in financieel arme stadsbuurten. Daar behaalden kinderen met een groeimindset in anderhalf jaar tijd betere schoolresultaten dan kinderen uit welgestelde milieus.⁷ Die uitkomst konden ze verwachten. Kinderen uit arme wijken worden elke dag gedwongen uit te gaan van wat er in de omgeving waarin ze zijn mogelijk is. Ze worden gedwongen flexibel te zijn, te roeien met de riemen die ze hebben, en die riemen kunnen per dag verschillen. Wie niet waagt, wint nooit. Ze hebben vaak alleen basale zekerheden. Kinderen uit welgestelde gezinnen leven in omgevingen die gekenmerkt worden door veel meer structuur. Wie niet waagt verliest niets van wat hij al heeft. Aantasting of verlies van ordeningen is al snel bedreigend en risicovol. Er is in de westerse wereld een hoge correlatie tussen lid zijn van de gevestigde orde en een fixed mindset hebben. Mogelijk speelt dat ook bij mensen die generaties lang van de bijstand leven, dat zou ik wel willen uitzoeken.”

Peter benaderde Carol Dwecks constatering anders. “Volgens mij zijn mensen met een groeimindset in wisselwerking met hun omgeving, terwijl mensen met een fixed mindset uitgaan van de wisselwerking in hun brein en wat daaruit is ontstaan. Zullen we het daarover hebben? Het helpt om te doorgronden hoe wij, mensen, in de wereld staan en hoe we met elkaar en de omgeving omgaan. Het is een notie die ik eerder van Wim meekreeg, wil je daar meer over vertellen?” Ik knikte.

“Wisselwerking in ons brein noemen we *denken*. De potentie tot evolutie van die wisselwerking in je brein kun je creativiteit noemen. De potentie tot evolutie van levende wezens in wisselwerking met hun omgeving wordt door veel mensen God genoemd. Zoals een wezen, een entiteit, leeft en aandacht

krijgt in wisselwerking met de omgeving, is een idee in wisselwerking met gebieden waaruit ons brein is opgebouwd. Die gebieden vormen de omgeving waarmee ideeën of waarnemingen in wisselwerking raken. Zoals in de natuur het meeste dat ontstaat weer snel vervalt tot de basisstoffen waaruit het is opgebouwd, zo vervallen ook de meeste verschijnselen en ideeën tot rimpelingen die niet tot evolutie in je brein leiden. En zoals de meeste wisselwerking in de nacht tot stilstand komt en er weinig tot geen invloeden meer worden uitgewisseld, gebeurt dat ook in onze slaap. In de gebieden waaruit ons brein is opgebouwd worden alleen die ideeën en verschijnselen vastgehouden die zoveel invloed hadden dat ze tijdens de slaap niet worden gewist. En zoals er dieren en processen zijn die juist 's nachts in hun omgeving op gang komen zijn er voorstellingen die in de nacht in ons brein opkomen.”

Anton stelde er direct een vraag over. “Hoe verklaar je het menselijke gedrag in het verhaal over Mesa Verde?” Hij keek mij aan en ik gaf antwoord.

“Het verschijnsel ‘brand’ zien we en dat komt binnen in ons brein. Daar is het een invloed die in wisselwerking raakt met wat in de gebieden van ons brein is opgeslagen. De voorstelling die daaruit ontstaat is dat bomen sterven, bos verdwijnt. Ieder van ons voorziet die voorstelling van betekenis en daar hechten we een zogenoemd oordeel aan. Met een oordeel leg ik in mijn brein de betekenis vast van een verschijnsel dat ik waarneem.⁸ Een brand wordt bijvoorbeeld als goed of slecht of onontkoombaar beoordeeld. Ook de manieren waarop mensen bij branden handelen ademen dan die betekenis.

Als we alle wisselwerking in onze omgeving in ons brein zouden kunnen voorstellen zouden we de realiteit doorgronden. We gaan zo op een soort God lijken. Maar we ervaren dat de complexiteit in de realiteit zo groot is dat we dat niet kunnen.”

“En dus gaan we uit van onze werkelijkheid,” voegde Anton toe.

“Ik vind het woord ‘dus’ niet op z’n plaats,” merkte Peter op. “Het zou betekenen dat we op geen enkele manier ons gedrag kunnen corrigeren. Maar we nemen elke dag waar dat we dat wel kunnen, alhoewel het lastig is.”

Ilse gaf antwoord. “Stel dat er geen blusauto’s zijn en geen blusvliegtuigen, kortom geen technologie beschikbaar is waarmee je zo’n brand te lijf kunt gaan. Dan kan elke brand in zo’n bos de grootste en vorm vinden die daar in die omstandigheden mogelijk blijkt te zijn. Dit was de *state of the art* van

de mensen die daar in grotwoningen leefden tot Mesa Verde een nationaal park werd. De man in het voorlichtingscentrum kon hoog opgeven van de indiaanse cultuur, dat zij wisten dat ze niet moesten ingrijpen, maar ze hadden daar toen ook de middelen niet voor. Ze grepen niet in en de natuur kon in wisselwerking haar gang gaan. In die toestand namen de bewoners dat voortdurend waar; ze bouwden vanaf hun geboorte ervaring op met invloeden die er heersten. Met de omvorming tot nationaal park kwamen er mensen aan het bewind die over omvangrijke blusmiddelen gingen beschikken. En ze gebruikten die technologie. Later bleek dat dit een catastrofale invloed was en dat branden een wezenlijke bijdrage leverden aan wat in het bos kon ontstaan en kon *blijven* ontstaan. Pas na de catastrofe kwamen de parkbeheerders tot het inzicht dat je niet standaard moest blussen.”

Peter concludeerde direct: “De wijdverspreide opvatting dat technologie altijd goed is, is dus niet waar.”

Ik vulde aan: “Het is wel te begrijpen dat het zo ging. Het waarnemen van wat uit wisselwerking ontstaat was geblokkeerd omdat mensen in een God geloofden die voor alles oorzaak was. Wisselwerking werd niet als autonoom proces erkend. De gedachte was zelfs opgekomen dat mensen de aarde en de levende have mochten gebruiken omdat God die voor hen geschapen had. Hij laat wel weten wanneer je fout zit.

Ik zei al dat wij niet in staat zijn om van de realiteit een getrouwe voorstelling in ons hoofd te maken. Dan zouden we een soort God zijn. Maar van welke kennis of van welke waarneming kunnen we dan zeker zijn dat die representatief is voor wat we in de realiteit waarnemen? Ik denk dan direct aan de filosoof Karl Popper. Hij was een Oostenrijker die veel tijd in Groot-Brittannië heeft doorgebracht. Hij is van de vorige eeuw, leefde van 1902 tot 1994 en wordt algemeen beschouwd als een van de grootste wetenschapsfilosofen van die eeuw. Wat heeft hij beweerd dat hem zo’n aanzien gaf?”

Peter onderbrak me. “Die naam ken ik natuurlijk. In Poppers wetenschapsfilosofie domineert rationaliteit en niet zo’n klein beetje. Hij stelde dat mensen alleen maar veronderstellingen kunnen hebben over hoe de wereld in elkaar zit. Op zoek naar kennis waarop je kunt vertrouwen stelde hij dat wetenschappelijke theorieën abstract van aard zijn. Je kunt die alleen indirect aanvaarden door hun implicaties in de praktijk te toetsen met een test.⁹ De test is: je neemt iets waar in de realiteit en probeert te achterhalen of er

een algemene regel, een theorie is waarop je mag vertrouwen. Een bekend voorbeeld is dat je een witte zwaan tegenkomt. Mag je erop vertrouwen dat alle zwanen die kleur hebben? Je formuleert dan een hypothese, een veronderstelling: ‘alle zwanen zijn wit’. Er is maar één zwarte zwaan nodig om de hypothese onderuit te halen. Het blijkt geen algemene regel. Dat veel jonge zwanen niet wit zijn wordt genegeerd. Als je dat fenomeen van jonge zwanen meeneemt is de hypothese zo onnauwkeurig dat je er niet eens aan begint om hem te falsificeren. Als de hypothese zou zijn bijgesteld naar ‘alle oudere zwanen zijn wit’, dan zijn jonge zwanen uitgesloten en kun je op zoek gaan naar één oudere zwaan met een niet witte kleur. Op die manier bouw je volgens Popper stukje bij beetje kennis op over de wereld – en die kennis is dan te categoriseren in mate van waarschijnlijkheid.”

Deniz zat ineens recht en zei opgewonden: “Dit herken ik bij multiple choice vragen! Ik heb een neefje dat op school problemen had met begrijpend lezen. Hij vond dat geen enkel antwoord paste bij de vragen die over een tekst gesteld werden. Na verloop van tijd vulde hij bij alle vragen antwoord a in. De onderwijzer had een gesprek met mijn broer en z’n vrouw omdat hij vond dat mijn neefje een afwijking had, waarna mijn broer met die docent de opgaven doorliep waar mijn neefje steeds ‘a’ had ingevuld. Ook de docent moest toen toegeven dat de vragen en de antwoorden allemaal onnauwkeurig waren, zodat je niet goed een keuze kon maken. Volgens hem moest je het meest waarschijnlijke antwoord kiezen. Maar wie bepaalt dat en hoe dan? Daarvoor gebruikte hij het lijstje antwoorden dat met de vragen was meegeleverd.” Deniz schudde zijn hoofd en zweeg, ik denk ook omdat hij zag dat Anton wat te berde wilde brengen. Die had *Voorbij het Vanzelfsprekende* gepakt en begon over een test die de psychologen Daniel Kahneman en Amos Tversky gebruikten.^{10 11}

HET LINDA-VRAAGSTUK

Kahneman en Tversky introduceerden een niet-bestaande dame: ‘Linda is 31 jaar oud, alleenstaand, openhartig en zeer slim. Ze is afgestudeerd in de filosofie. Als student maakte ze zich druk over discriminatie en sociale onrechtvaardigheid en nam ze deel aan diverse demonstraties tegen kernenergie.’

Vervolgens gaven Kahneman en Tversky studenten een lijst (in onderstaande volgorde!) met mogelijke uitspraken over Linda. De vraag was:

‘Wil je de volgende statements rangschikken naar hun waarschijnlijkheid, met 1 voor meest en 8 voor minst waarschijnlijk?’

- Linda is docente op een basisschool
- Linda werkt in een boekenwinkel
- Linda is actief in de vrouwenbeweging
- Linda is psychiatrisch hulpverlener
- Linda is lid van de *League of Women Voters*
- Linda is bankbediende
- Linda verkoopt verzekeringen
- Linda is bankbediende en is actief in de vrouwenbeweging.

Geef zelf eerst antwoord.

Staat op jouw lijst ‘bankbediende’ hoger dan ‘bankbediende en is actief in de vrouwenbeweging’ of juist lager?

Vanuit het oogpunt van wiskundige waarschijnlijkheid is de kans groter dat Linda ‘bankbediende’ is dan dat ze ‘bankbediende én actief in de vrouwenbeweging’ is. Kwam dat ook uit het onderzoek? Een assistent van Kahneman had na een ander experiment aan deelnemers gevraagd of ze nog eventjes het Linda-lijstje wilden invullen, net voordat ze hun vergoeding kregen. Nadat er tien waren ingevuld keek Kahneman ze snel door en zag tot zijn verbazing dat alle respondenten ‘bankbediende en actief in de vrouwenbeweging’ waarschijnlijker achtten dan ‘bankbediende’. Hij was zo verbaasd dat hij Tversky riep: “De logica is de strijd aangegaan met representativiteit en die laatste heeft gewonnen.” Anders gezegd: er wordt meer waarde gehecht aan de inhoud van Linda’s beschrijving dan aan de statistische denklijn.

Toen ze het experiment uitbreidden bleek dat 89% van de studenten dezelfde rangschikking hadden gevolgd. Zelfs van de statistisch onderlegde studenten vulde 85% de minder waarschijnlijke volgorde in. Kahneman en Tversky vereenvoudigden vervolgens het vraagstuk om te proberen te voorkomen dat respondenten deze fout maakten. Na dezelfde introductie van Linda volgde de vraag:

Welk alternatief is waarschijnlijker?

- Linda is een bankbediende
- Linda is een bankbediende die actief is in de vrouwenbeweging